

Obrazovanje za dobro društvo

Vladimir ČAVRAK*

Sažetak: Ne samo ekonomsko, nego visoko obrazovanje u cjelini, kao i teorija i praksa sveučilišta, prošli su dug evolucijski proces od Platonove Akademije do Humboldtove ideje humanističkog sveučilišta pa sve do *Bolonjskog procesa* i njegove suvremene kritike. Ova evolucija od antičke i prosvjetiteljske ideje znanja i sveučilišta pa sve do suvremenih kontroverznih neoliberalnih ideja i iskustava „privatizacije i komercijalizacije“ visokog obrazovanja uvijek je zrcalila društveno razvojne konflikte i dileme. Sustav i ideja obrazovanja evoluirali su od principa socijalne pravednosti i univerzalnog prava na obrazovanje kao temeljnog ljudskog prava do znanja „kao robe“ i takozvanog „poduzetničkog sveučilišta“ čiji se rezultati mjere komercijalnim i ekonomskim kategorijama. Analiza pozitivnih i negativnih učinaka tih procesa nužna je ne samo zbog akademskih nego i zbog praktičnih razloga daljnjeg razvoja sveučilišne prakse i posebno buduće pozicije ekonomskog obrazovanja i napose posljedica na društvene procese i promjene. Globalna i lokalna gospodarska kriza, veliki fiskalni deficiti i javni dugovi, potiču javne vlasti da traže rješenje u privatizaciji visokog obrazovanja (ili njihovih dijelova) čime žele smanjiti javni trošak obrazovanja. Taj proces ima veoma različite, često neizvjesne društvene posljedice za sveučilišta i fakultete, studente i njihove roditelje, porezne obveznike i građane i općenito na gospodarski i društveni razvoj zajednice.

Zadnjih godina, kao reakcija na ove procese, jačaju globalni pokreti i ideje koje se protive utjecaju trenutne gospodarske krize na obrazovne sustave, jačanje utjecaja tržišta na obrazovanje, smanjenje sredstava za javno obrazovanje, diskriminaciji i isključivanju pojedinih socijalnih skupina iz sustava obrazovanja, odnosno koje

* Prof. dr. sc. Vladimir Čavrak, Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet - Zagreb, email: vcavrak@efzg.hr

se zalažu za obrazovanje kao ljudsko pravo koje treba biti javno dobro i služiti javnom interesu te koje mora omogućiti akademske slobode i slobodan izbor znanstvene discipline.

Procesi globalizacije, kako god taj pojam bio definiran, unose velike promjene u sve segmente suvremenog društva i bitstva čovjeka pa tako i u visoko obrazovanje. Globalizacija i liberalizacija rezultirali su redistribucijom bogatstva od siromašnih zemalja i pojedinaca ka bogatima. Neoliberalni konsenzus nije omogućio, unatoč svom obećanju, porast individualnih sloboda nego ih je smanjio uvodeći kulturu „pobjednici uzimaju sve“.

Politizacija i ekonomizacija sveučilišta sve više fokus usmjerava na stvari i bogatstvo a ne na ljude. Najčešće definicije moderne ideje *društva znanja, sveučilište i obrazovanje opasno reduciraju na kategorije ponude i potražnje. Znanje na kojem se sve više inzistira svodi se na „prodaju“ znanja i vještina bez razumijevanja a to je u svojoj biti smrt znanja i posebno smrt „mišljenja i razumijevanja“*. Time se u uvjetima globalizacije i liberalizacije učvršćuje elitistička pozicija bogatih nasuprot mnoštva siromašnih, obespravljenih i isključenih koji nepovratno gube mogućnost ostvarenja boljeg života. Ti procesi imaju za rezultat daljnje raslojavanje i porast društvenih napetosti a na tim se osnovama ne može graditi dobro društvo.

Nije sporno da obrazovanje i znanost imaju ekonomske funkcije, da obrazovanje pridonosi gospodarskom rastu i razvoju. Ali u dobrom društvu to nije i ne može ostati jedina svrha i cilj obrazovanja i znanja. Pored gospodarske funkcije, obrazovanje i znanje u dobrom društvu imaju i druge funkcije; da ljudima omoguće da upravljaju samim sobom te da istinski uživaju u životu. Svaki pojedinac ima pravo na ideju ostvarenja svog životnog sna, na ideju da sutra živi bolje i nitko nema pravo da ga u tome spriječi, dapače u društvu kao kolektivu pojedinaca, obveza je da se međusobno u tome pomažu. To je društvena harmonija. Dakle, obrazovanje povećava sposobnost pojedinca i društva, odnosno služi obogaćivanju života i uživanju u njemu.

Nezamjenjiva društvena funkcija obrazovanja jest da omogući demokraciju, što znači kvalitetniju suradnju među ljudima i narodima. Istinska demokracija nije moguća bez obrazovanih građana. Puno je lakše upravljati neobrazovanim građanima kojima je strano mišljenje i postavljanje pitanja zašto. Zbog toga su totalitarni i nedemokratski sustavi sve činili da se građani ne obrazuju, odnosno da unutar svoje logike razvijaju obrazovanje samo za elitu koja upravlja, odnosno da građanima omoguće ideologizirano i sadržajno neslobodno obrazovanje koje je u funkciji apologije vladajućeg sustava.

Važan kriterij dobrog društva je upravo njegova sposobnost da financira i razvije javni sustav obrazovanja za sve svoje građane, odnosno da se izbori protiv

najgoreg oblika diskriminacije a to je diskriminacija u šansama za obrazovanje koje čine temelj za napredak pojedinca i društva. Suvremeno hrvatsko društvo stoji pred velikim izazovom da se odupre ideji elitizma i nepravde, da se odupre ideji pretvaranja znanja u element funkcije proizvodnje i tržišne razmjene odnosno da se izbori za znanje kao faktor razvoja ali i širenja ljudske slobode u najširem smislu. To je ujedno put koji vodi razvoju demokracije i razvoju dobrog društva.

Ključne riječi: obrazovanje, dobro društvo

1. Uvod

Pojmovi: *obrazovanje i dobro društvo, danas se veoma često koriste. Internetski pretraživači¹ pronalaze skoro tri milijarde spominjanja pojma obrazovanje i oko 1,5 milijardi spominjanja pojma dobro društvo. Čvrsta veza između ova dva pojma potpuno je razumljiva jer razgovor o obrazovanju uvijek podrazumijeva odgovor na pitanje u kakvom društvu želimo živjeti.* Transformacija i promjene u obrazovanju uvijek zrcale promjene društva jer obrazovanje nije samo dio društva, nego je ono pokretač razvoja i promjene društva. Zatvorena, nedemokratska društva nisu sklona razvoju sustava obrazovanja ili žele razviti zatvoren sustav obrazovanja koji je u funkciji održavanja ideoloških obrazaca i reprodukcije zatečenih odnosa moći, dok otvorena, demokratska društva, obrazovanju daju širi poticaj shvaćajući njegov potencijal progresa i društvene preobrazbe. Povijesno gledano, krize obrazovanja i/ili obrazovnih sustava kao i brojne reforme obrazovanja i obrazovne djelatnosti, uvijek su i u pravilu, bile u vezi s društvenim i gospodarskim krizama i preobrazbama. Isto se događa i danas.

Suvremeni svijet u cjelini a posebno onaj dio, kojeg nazivamo „Zapad“, kojem i mi pripadamo, ili bar tako želimo misliti, zahvatila je jedna od najdubljih gospodarskih i društvenih kriza koja traje već nekoliko godina. Zasada se još ne naziru zadovoljavajući odgovori na glavne probleme i pitanja a kriza poprima sve složenije i kompliciranije oblike, forme i sadržaje. Kako je suvremeni svijet globalno integriran i problemi imaju globalan karakter. Takvi problemi očito zahtijevaju globalna rješenja i globalne odgovore. Potrebna je globalna koordinacija koju je teško ostvariti u uvjetima kada su još uvijek prisutni sukobi i međusobno bjesomučno natjecanje među državama i narodima. Suvremeni svijet je suočen s „željeznim zakonom da se ne smije zaostati“. Upravo taj zakon je postao prijjetnja životu i preživljavanju svih. (Gadamer, 1989). Ovo

¹ Google, Yahoo.

upozorenje slavnog njemačkog filozofa, čiji rad je obilježio dvadeseto stoljeće, svakako valja imati na umu u razgovoru o promjenama u sferi obrazovanja.

Svijet u kojem živimo sasvim je promijenjen, potpuno je drugačiji i posve različit od onog koji je postojao do jučer!? Bar tako se čini na pojavnoj razini. Međutim, koliko god nam se činilo da se pojavnost mijenja, da imamo na raspolaganju sve veće obilje različitih roba i usluga, da se koristimo sve moćnijim tehnologijama da su nam mogućnosti sve veće, da su nam dostupnije druge kulture i narodi sa kojima danas brže i lakše možemo komunicirati bez obzira u kojem dijelu kugle zemaljske oni obitavali, neka temeljna pitanja egzistencije i bitstva čovjeka su i dalje prijeporna. Da li su ljudi zbog relativno većeg obilja bolji, da li su njihovi međuodnosi kvalitetniji, da li su ravnopravniji, da li više sudjeluju u „proizvodnji svog života“ i na koncu da li više odlučuju o svom životu. Sve su to i dalje prijeporna pitanja jer empirijski dokazi ne podupiru naivna očekivanja većine. Distribucija bogatstva u svijetu je nepravedna i sve je veći jaz između bogatih i siromašnih, životne i sve druge prilike su također neravnomjerno distribuirane i sve je više onih kojima nisu dostupne prilike u kojima uživa manjina.

Ako je u razvoju ljudskog društva jedna od konstanti nejednakost i nepravednost distribucije bogatstva i životnih prilika onda je svakako konstanta i nejednak pristup znanju i obrazovanju. Političke i gospodarske elite u svim fazama ljudskog društva nastojale su znanje i obrazovanje distribuirati veoma pažljivo s obzirom na svoje potrebe i ciljeve održavanja moći. Čini se da u tom pogledu nema velikog napretka od klasične grčke demokracije u kojoj je znanje i upravljanje društvom rezervirano za „filozofe“, pa preko srednjeg vijeka u kojem o znanju dominantno brine crkva koja zajedno sa feodalcima upravlja društvom. U vremenu humanizma i prosvjetiteljstva ojačala je svijest o potrebi promjene takvog poretka ali do danas se u samoj biti nije puno promijenilo. Čemu na primjer danas služi kategorična ideja da se obrazovanje može i mora organizirati isključivo u skladu s potrebama tržišta rada. To je najbolji dokaz da se danas obrazovanje želi staviti isključivo u funkciju gospodarske i političke elite koja je zainteresirana samo za obrazovanje „potrebne“ radne snage. Prema toj ideji obrazovanje je po svom obuhvatu, sadržaju i dostupnosti svedeno samo na „faktor proizvodnje“. Obrazovati se mogu samo oni kojima je takvo obrazovanje dostupno i koji prihvaćaju takvu reduciranu formulu obrazovanja. Dakle, široki socijalni slojevi dobrodošli su u sustav obrazovanja samo ako i ukoliko prihvaćaju biti „kvalitetna i produktivna radna snaga“, radna snaga koja će moći i znati „prihvatiti nove tehnologije“, koja želi (ili mora) prihvatiti samoreprodukciju svog osobnog i društvenog položaja. To u konačnici znači da se u suvremenim uvjetima radna snaga transformira u „ljudski kapital“ i ostaje puki „faktor proizvodnje“ oslobođen svoje ljudske i društvene biti.

Slijedeća posljedica ove frekventne ideje jest da su neka znanstvena područja i učilišta (humanistička i društvena) gotovo nepotrebna jer, tobože ne „proizvođe upotrebljiva i profitabilna znanja“. To u konačnici znači njihovo ukidanje ili svođenje na minimum jer ionako manjkaju javna sredstva za financiranje „nepotrebno“ i „neproduktivno“ znanstvenog i obrazovnog „pogona“ (opet jedan izraz koji je preživio industrijsku epohu).

Stoga se i ovog puta postavlja pitanje mogu li suvremena znanost i obrazovanje biti čimbenici koji će promijeniti stanje krize. Može li obrazovni sustav biti pokretač promjena na bolje? Što se, na temelju željeznog zakona da se ne smije zaostati traži od suvremene znanosti i obrazovanja, posebno ekonomskog? U naše doba, ovo pitanje je definirano putem sintagme *društvo znanja*. U pojednostavljenoj shemi povijesnog razvoja, nakon agrarnog, industrijskog i postindustrijskog društva dolazi društvo znanja. Ova su imena nastala na način da se pojedina povijesna razdoblja imenuju prema dominantnom faktoru proizvodnje, pa se tim slijedom u funkciji proizvodnje analiziraju zemlja, rad i kapital a danas se dodaje i četvrti faktor proizvodnje: znanje (koje se samo djelomično posreduje kroz sustave obrazovanja). Valja imati na umu da danas mnogi autori upozoravaju na zablude o sposobnosti obrazovanja da promijeni ljude i društvo kao i na zablude u pogledu „društva znanja“ (Liessmann, 2008).

2. Povijest rasprava o ekonomskom obrazovanju

U stogodišnjoj povijesti domaćeg ekonomskog obrazovanja, bilo je mnogo rasprava i prijepora o različitim pitanjima obrazovne politike, ustroja obrazovnog sustava kao i odnosa ukupne politike prema razvoju obrazovanja. Takvi skupovi ili rasprave, uvijek su korespondirali s većim društvenim promjenama ili krizama. Zadnji takav skup održan je prije više od tri desetljeća. Radi se o VII skupu diplomiranih ekonomista u povodu 60-e godišnjice Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. Skup je održan u Zagrebu, 22.11.1980. godine pod naslovom „Položaj, uloga i potrebe za ekonomistima u našem društvu“. Radovi su objavljeni u posebnom broju časopisa *Ekonomski pregled*, broj 11-12/1980.

Od samog osnutka Ekonomskog fakulteta u Zagrebu², vode se rasprave i poduzimaju različite aktivnosti kako bi se ekonomsko obrazovanje unaprijedilo te

² Prethodnikom današnjeg Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, smatra se Visoka škola za trgovinu i promet u Zagrebu koja je osnovana 17. lipnja 1920. godine. Godine 1925. ova ustanova mijenja ime u Ekonomsko-komercijalna visoka škola i dobiva status visokoškolske fakultetske ustanove. Iz te škole 1947. godine nastaje Ekonomski fakultet s kojim se kasnije spajaju Visoka privredna škola (1968.) i Fakultet za vanjsku trgovinu (1982.).

kako bi ekonomska struka zauzela svoje pravo mjesto u društvenom i ekonomskom razvoju. Vodi se i briga o društvenom statusu ekonomista. Broj završenih studenata koji su se zaposlili u gospodarstvu i javnim ustanovama toliko je narastao da se sredinom tridesetih godina prošlog stoljeća već moglo govoriti o posebnom „staležu“³. Prva staleška organizacija ekonomista osnovana je u Zagrebu 2. siječnja 1930. godine⁴, deset godina nakon osnutka prvog visokog ekonomskog učilišta. Skupina mladih obrazovanih ekonomista pokrenula je 1935. godine izlaženje časopisa „Economist“ koji je redovito izlazio do 1944. godine da bi 1950. bio ponovo pokrenut, ovaj put pod nazivom „Ekonomski pregled“ (Kunštek, 2005). Pod tim imenom izlazi do današnjih dana.

Sredinom 1937. godine u Zagrebu je održan trodnevni I. Kongres ekonomista Kraljevine Jugoslavije koji je imao glavni cilj da se afirmira „stalež ekonomista“. Posebno je bilo zapaženo uvodno izlaganje tadašnjeg rektora Ekonomsko-komercijalne visoke škole, profesora Filipa Lukasa koji je istakao da je ta ustanova osnovana i razvijana po uzoru na „njemačke visoke ekonomske škole“. Iz riječi (Spomenica, 1937) tadašnjeg rektora Lukasa, može se razabrati da je od samog početka rada ova ustanova bila suočena s „nepovjerenjem u pogledu naučnog karaktera“. On kaže i slijedeće: „Dugo se mislilo, da je trgovcu dovoljna praksa, a da mu nije potrebna teorija, te da se trgovac rađa, a ne stvara, štaviše, da teorija i nauka djeluju na formiranje trgovačke ličnosti nepovoljno“. Potom se poziva na velike promjene koje su se događale u njegovu vrijeme (velika otkrića u nauci, nove metode rada u industriji i trgovini, množenje međunarodnih veza, rast industrijske proizvodnje i rast konkurencije među državama, nastanak velikih poduzeća). Te promjene uvode potrebu za „ljudima s velikim znanjem“ i dodatno objašnjava da „treba vještih sila s ekonomsko-komercijalnim znanjem“ te upozorava „da bi sva tehnika i sva njezina stvaranja ostala mrtva i bez učinka, kad ne bi bilo trgovački obrazovane osobe, koja razborito određuje kupnju i prodaju“. Na kraju svog izlaganja, rektor Lukas izražava nadu da će taj Kongres proučiti načine kako da ekonomisti sebi osiguraju „mjesto u društvu, u nauci i u gospodarstvu“.

Aktualna je također i njegova misao o čimbenicima koji su važni za „formiranje inteligencije u trgovačkoj obrazovanosti“. On navodi tri čimbenika: socijalni, etički i naučni. Pri tome drži da socijalna osnovica treba biti primarna.

³ Vidi izlaganje Dr. Viktora Ružića na I. Kongresu ekonomista Kraljevine Jugoslavije, održanog u Zagrebu, 19. - 21. lipnja 1937. godine (Spomenica, 1937).

⁴ Pripreme za osnivanje društva ekonomista u Zagrebu počele su u jesen 1929. godine. Društvo je za svoje članove primalo isključivo one koji su diplomirali na E.K.V.Š u Zagrebu ili na sličnoj školi fakultetskog ranga u inozemstvu.

Učenik mora biti upućen u aktivnosti društva i društvene promjene. Posebno upozorava na jačanje „opreke između kapitala i rada“. Također upozorava da socijalne nauke ne smiju „preći preko etičkih vrednota“ pa dodatno objašnjava da je neispravno govoriti: „Dobit je dobit, pa se ne smije paziti ni na šta drugo nego na svoje vlastite interese. Ne smije da bude stečeno dobro ili dobro, za kojim se ide, glavni cilj čovjeka, već sam čovjek mora da bude kao početak i konac u središtu svega rada, pa da on ravna njime prema etičkim principima. Jezgra obrazovanosti stoga mora da se osniva na etici. Čovjek visoko obrazovan mora u prvom redu uspostaviti harmoniju između svoga zvanja i etike.“ (Spomenica, 1937).

Veoma rano se uočio problem nedostatka ekonomskih znanja kod širokih narodnih masa te nedostatak pedagoških znanja profesora srednjih trgovačkih škola. Kako se profesori srednjih škola regrutiraju s različitih fakulteta uočeno je da „apsolventima filozofskih, tehničkih i pravnih fakulteta fali ekonomsko-komercijalna naobrazba, apsolventima ekonomsko-komercijalne visoke škole, tehničkih i pravnih fakulteta fali pedagojska naobrazba, a da ne govorimo o gospodarsko pedagojskoj naobrazbi“ (Cutvarić, 1939).⁵ Za rješavanje pitanja nastavničkog kadra na srednjim školama predlagalo se „osnivanje gospodarsko pedagojskog instituta“ po uzoru na Visoku trgovačku školu u Leipzigu a prvi korak ka tome moralo bi biti „osnivanje profesorske stolice ili docenture za gospodarsku pedagogiju na ekonomsko-komercijalnim visokim školama u državi“ (Cutvarić, 1939).

Ekonomsko-komercijalna visoka škola djelovala je u otežanim uvjetima i u vrijeme Drugog svjetskog rata. Nakon završetka rata obavljaju se pripreme za nastavak njenog rada pa se u nastavnoj godini 1945/46 upisuje 1.234 studenata. Veliku ulogu u obnovi rada imao je akademik Mijo Mirković koji je bio njezin prvi poslijeratni rektor. Jedno od prvih pitanja bila je izmjena Nastavnog plana i programa. Rasprave o promjenama započete su 1946. a promjene su učinjene tek 1947. godine.

⁵ Danas se o ekonomskom obrazovanju cjelokupne obrazovane populacije Republike Hrvatske brinu nastavnici u srednjim školama koji predaju predmet „Politika i gospodarstvo“. Nažalost nema relevantnih istraživanja o tome kako se obavlja nastava gospodarstva i tko ju obavlja te koji su sadržaji nastave. Posebno bi valjalo istražiti učešće ekonomista u tom procesu jer se na osnovu impresije može tvrditi da većinu nastavnika ovog predmeta čine profesori bez ekonomske naobrazbe (filozofi, sociolozi, politolozi i slično). Što se tiče učinaka tog obrazovanja, na razini impresije se može tvrditi da je ono veoma manjkavo. Uglavnom se traže enciklopedijska znanja bez znanja i sposobnosti razumijevanja i zaključivanja. To potvrđuje i opća recepcija i nedovoljno razumijevanje ekonomskih fenomena u hrvatskom društvu na svim razinama a to svakako opravdava poduzimanje opsežnijih istraživanja ove problematike.

Velika pozornost od strane ekonomista poklanjala se i srednjim ekonomskim školama. Novi nastavni plan i program tih škola donesen je 1950. godine a već tri godine kasnije razmišlja se o potrebi reforme ekonomskih srednjih škola (Baković, 1953).

Godine 1950. osnovano je Međunarodno udruženje za ekonomske nauke u čijim upravnim tijelima sudjeluju kao članovi predstavnici Saveza društava ekonomista Jugoslavije (*dr. R. Lang* i *V. Guzina*). To je udruženje već 1951. godine organiziralo posebnu raspravu o nastavi ekonomskih nauka (Talloires, kolovoz 1951.) u suradnji s UNESCO. Na tom sastanku je prisustvovao dr. R. *Uvalić*.

Položaj ekonomista u gospodarstvu i društvu važna je tema već na početku rada Društva ekonomista Hrvatske⁶. Zbog velikog nezadovoljstva njihovim položajem tijekom 1953. godine napravljena je posebna anketa o kojoj se raspravljalo na sjednici upravnog odbora Društva ekonomista Hrvatske (17.10.1953.). Bilo je poslano čak 7.000 upitnika a vraćeno je popunjenih 1.313. Anketa je obuhvatila 127 poduzeća i 1.313 ekonomista zaposlenih u poduzećima i ustanovama iz 14 različitih mjesta. Anketa je pokazala da većina zaposlenih u ekonomsko-komercijalnoj struci nema odgovarajuće ekonomske kvalifikacije a ekonomisti se zapošljavaju na sporednim poslovima. Navodi se da svega tri poduzeća imaju pravilan odnos prema zapošljavanju ekonomista („Rade Končar“, „Tvornica parnih kotlova“ i „Tvornica telefonskih uređaja „Nikola Tesla““). U uvodnom izlaganju na spomenutoj sjednici, koje je podnio *Mijo Novak*, upozorava se da se ne može zamisliti „*normalno funkcioniranje moderne privrede, bez odgovarajućeg ekonomskog kadra; ne može dobro funkcionirati privreda, u kojoj većina kadra nema nikakve ekonomske naobrazbe, te gdje je velik dio rukovodećeg kadra donio iz škole više znanja iz prirodnih nego iz ekonomskih nauka*“ (DEH, Anketa o položaju ekonomista u Narodnoj Republici Hrvatskoj, 1953).

Početkom pedesetih godina prošlog stoljeća, suradnja između ekonomskih fakulteta bila je veoma intenzivna što svjedoči redovito održavanje višednevnih interfakultetskih konferencija poput četvrte konferencije održane u Skopju (28.05.-03.06. 1953.) o kojoj opširno izvještava *Gjuro Račić*⁷. Te su konferencije bile mjesto razmjene iskustava o znanstvenom i pedagoškom radu te mjesta

⁶ Društvo ekonomista Hrvatske obnovilo je svoj rad prvih godina poslije Drugog svjetskog rata. Ubrzo se održava i Prvi kongres ekonomista. Godine 1953. osnovana je podružnica Društva u Sisku kao osamnaesta pa je nakon toga broj članova Društva ekonomista Hrvatske bio 1.803 (1954.).

⁷ Prvi doktor ekonomskih znanosti koji je doktorirao na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi 7.2.1927. godine s disertacijom na temu: „*Jugoslavenski valutarni problemi*“ (EFZG, 60 godina Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 1980).

međusobnog upoznavanja i pomaganja u rješavanju organizacijskih i pitanja nastavnih planova i programa. Zanimljivo je da se u diskusiji navodi podatak da u tadašnjoj Narodnoj banci Jugoslavije 30% zaposlenih ima samo osnovnu školu (1953.) što općenito upućuje na velik manjak kadrova s ekonomskim obrazovanjem. Na istom skupu istaknuta je potreba izrade „*ekonomskog leksikona*“ te potreba da se nastava u srednjim školama „*upotpuni s osnovnim elementima ekonomskog znanja*“ (Račić, 1953).

Na slijedećoj, V. Interfakultetskoj konferenciji ekonomskih fakulteta (Sarajevo, 26.-29. svibnja 1954.) raspravljalo se i o drugim važnim pitanjima ekonomskog obrazovanja. Postavljeno je pitanje prevelikog broja predmeta, suviše apstraktne nastave, omjera teorijskih i praktičnih predmeta, posjećivanja predavanja od strane studenata (u prosjeku 30-45%), dileme da li predavati cjelokupan sadržaj predmeta ili samo najvažnije dijelove pa da studentima više vremena ostane za individualni rad, problem nedovoljnog interesa studenata za pisanje seminarskih radova, izostanak diskusije na seminarskoj nastavi, itd. Na istoj konferenciji upozoreno je čak na pitanje „*potrebe daljnjeg postojanja ekonomskih fakulteta*“ a koje je poteklo „*od nekih ljudi izvan fakulteta*“. „*Prema toj koncepciji trebalo bi ukinuti ekonomske fakultete te formirati neke vrste visoke komercijalne škole, gdje bi se vršila nastava više u smislu stjecanja komercijalno-tehničkih znanja, dok bi se teoretska nastava obavljala na pravnim i drugim fakultetima.*“ Među argumentima za ovakvo mišljenje ubrojen je i onaj o tome „*da fakulteti ne daju dovoljno spremne ljude za praksu*“. Protiv ovakvih prijedloga navedena je argumentacija „*da bi prihvatajući ovu koncepciju, ustvari onemogućili da se svi ekonomski problemi jedinstveno i cjelovito tretiraju na jednom mjestu i na višem nivou uočavanja i shvaćanja međuzavisnosti teorije i prakse, čemu upravo teži nastava na ekonomskim fakultetima*“. Također se inzistiralo na većoj povezanosti fakulteta i poduzeća „*time što bi nastavnici i studenti bili neposredno uključeni u rješavanje problema u poduzećima (nastavnici kao savjetnici u poduzećima)*“ (K.C., 1954). Od ostalih zanimljivih pitanja, na ovoj konferenciji naglašena je „*važnost obaveznog učenja stranih jezika na ekonomskim fakultetima i u vezi s time potreba da se popravi i sredi položaj nastavnika stranih jezika, u skladu i prema potrebi univerzitet-ske nastave*“.

Od samih početaka modernog ekonomskog obrazovanja u Hrvatskoj, u središtu pozornosti jesu pitanja nastave i nastavnih planova te profila diplomiranih ekonomista. Stalno su isticani zahtjevi za promjenama nastavnog plana i programa kao i načina rada na ekonomskim fakultetima. U tom pogledu zanimljiv je i instruktivan rad *prof. dr. Šimuna Babića* o nekim problemima fakultetske ekonomske nastave (Babić, 1954) koji je podnesen na II. Kongresu ekonomista

Jugoslavije (13.-15. svibnja 1954. održan u Piranu i Portorožu). On se poziva na tadašnja mišljenja da za četiri godine studija nije moguće „svladati svu materiju potrebnu za sticanje opće ekonomske kulture i usto još postići i specijalizaciju za neku posebnu granu ekonomskog djelovanja“, odnosno da je „uska specijalizacija moguća tek poslije završetka 4-godišnjeg općeg ekonomskog studija“. U istom radu se prikazuje prijedlog novog nastavnog plana i programa. Sa suvremene točke gledišta zanimljivo je zapaziti da su studenti tadašnjeg Ekonomskog fakulteta (1953/54) morali polagati u četiri godine studija čak 41 predmet (780 sati nastave prosječno godišnje). Prema prijedlogu prof. Š. Babića nastavni plan bi se trebao promijeniti na način da se broj predmeta smanji na 28 (700 sati nastave prosječno godišnje). U dijelu teksta u kojem govori o nastavi, zanimljivo je upozorenje da se nastava ne bi smjela „primitivizirati prakticizmom“, te da je najpodesniji način za stjecanje praktičnih znanja „ferijalna praksa“ koja bi se u poduzećima odvijala u mjesecu srpnju ali uz bolju organizaciju i kontrolu Fakulteta. Također ističe ideju da bi se nakon završenog studija trebalo „organizirati staž“, odnosno da bi trebalo zakonski regulirati „pitanje jednogodišnjeg staža za diplomirane ekonomiste“.

Veoma rano posebna pozornost usmjerila se na određene predmete u nastavnom planu i programu ekonomskih fakulteta, poput na primjer matematike. Taj je predmet bio dio nastavnog plana od osnutka Ekonomsko-komercijalne visoke škole ali je prolazio različite faze. Budući da je svrha Ekonomskog fakulteta da studentima pruži svestranu ekonomsku naobrazbu „*danas ekonomista mora da vlada matematskim aparatom*“ a „*ne treba izgubiti iz vida i ekonometriju, koja se počela razvijati u posljednja dva decenija*“ (Vranić, 1954). Također se upozorava da se na ekonomskim srednjim školama ne uči dovoljno matematike. O (ne)znanju matematike s kojim dolaze učenici iz srednjih škola pisalo se kasnijih godina (Sekulić, 1966).

U drugoj polovini pedesetih godina prošlog stoljeća, uviđa se enorman porast razvoja ekonomske znanosti koji rezultira objavljivanjem velikog broja znanstvenih radova. Ekonomska znanost se postupno grana tako da pojedinac više nije u stanju sveobuhvatno pratiti i poznavati sve ekonomske discipline. To zahtijeva promjene u pristupu izrade nastavnih planova, pristupu formuliranja profila ekonomiste koji postupno postaju užji specijalisti te usklađivanje nastave prema inozemnim iskustvima (Zadavec, 1956). Što se tiče položaja ekonomista, postignut je napredak jer se u međuvremenu taj položaj znatno popravio „*te bi se bez pretjerivanja moglo reći da više i ne postoji kao problem*“ odnosno da su daleko „*za nama ostale pojave nazadnog, u suštini primitivističkog gledanja na ulogu i mjesto ekonomista u privrednim organizacijama*“ (DEH, VIII. Glavna godišnja skupština Društva ekonomista Hrvatske, 1956).

Iste je godine (1956.) održana i II. Godišnja skupština Ekonomskog fakulteta u Zagrebu o čemu je opširno izvješće objavljeno u časopisu Ekonomski pregled (EFZG, II. Godišnja skupština Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 1956). Posebna zanimljivost tog izvješća je u njegovom sadržaju koji transparentno prikazuje čak i podatke o održanim ispitima s ocjenama studenata po predmetima i profesorima te pregled ocjenjivanih seminarskih radova (također razvrstanih po predmetima i profesorima).

Nakon privrednih reformi početkom šezdesetih godina ponovo se aktualiziraju pitanja o funkcijama ekonomista, njihovom znanju i studiju. U organizaciji zagrebačkog Ekonomskog fakulteta u Opatiji je održana (23.-34. svibnja 1966.) Interfakultetska konferencija ekonomskih visokoškolskih ustanova. Zapaženo izlaganje imao je *dr. Franc Černe*, profesor Ekonomskog fakulteta u Ljubljani. Govorio je o ekonomskom studiju i o profilu ekonomiste. Ekonomist može „*stručnim, analitičkim metodama, koje je stekao visokoškolskim studijem, dati ne samo kompletnu analizu, sud i ocjenu o stanju privrede i predvidjeti njezin razvoj nego je i sposoban stvarno prikazati ili čak stvarno organizirati, voditi akciju za bolje funkcioniranje privrednog sistema ili poslovanja poduzeća*“. Glavni profil ekonomiste su „*ekonomist analitičar-planer*“ i „*ekonomist organizator*“. On je upozorio i na mišljenja u nekim zapadnim, naročito anglosaksonskim državama da „*pravi*“ ekonomist može biti samo makroekonomista dok se u Njemačkoj, Italiji i nekim drugim zemljama uloga ekonomiste interpretira šire, „*smatrajući da je njegovo mjesto također u poduzećima*“ (Bukljaš, 1966). Profesor *F. Černe* također smatra da „*nije dobro diferencirati ekonomski studij na sveučilištu već od prve godine na specijalne granske smjerove. Ekonomski studij treba početi pretežno kao jedinstveni studij ekonomije s naročitim akcentom na ekonomsku teoriju i analizu. Tek kasnije se izvodi diferencijacija studija prema funkcionalnom principu u analitičara-planera i organizatora s daljnjim usmjeravanjem.*“.

Početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća rasprave se usmjeravaju na ulogu sveučilišta u ekonomskom razvoju. Ove diskusije su posebno važne jer se u to vrijeme javljaju mišljenja da na sveučilištu mora dominirati nastava te da nije nužno da se ona razvijaju kao mjesto znanstvenog rada. Na neodrživost (i štetnost) takvih mišljenja upozorio je *prof. dr. Rikard Lang*, sa Ekonomskog instituta Zagreb (Lang, 1970). On kaže: „*Ne postoji dilema treba li sveučilište da se razvija kao znanstvena institucija. Da su stavovi u pogledu nužnosti izgradnje sveučilišta kao modernog znanstvenog centra u nedavnoj prošlosti bili jasniji, bila bi uspješnija politika razvoja visokog školstva, a sveučilište bi dalo još veći doprinos razvoju zemlje.*“ Također upozorava da su u zemljama na svim razinama razvoja koje ubrzavaju ekonomski rast u posljednjih dvadeset godina povećani izdaci za znanstvena istraživanja.

Godine 1975. održan je VI. susret diplomiranih ekonomista koji je bio tematski posvećen *reformi Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. Radovi sa tog skupa objavljeni su u posebnom zborniku radova* (Zbornik EFZG, 1975). Početkom 1973. godine prihvaćen je „*Koncept daljnje reforme Sveučilišta*“ a početkom iduće, 1974. godine, pristupilo se izradi znanstvenog projekta „*Koncepcija razvoja Ekonomskog fakulteta*“. Postavljen je cilj da se „*na osnovama znanstveno-istraživačkog rada postave osnovne dugoročne smjernice razvoja Fakulteta. To znači da se traži znanstvena podloga za razvoj Ekonomskog fakulteta kao najstarije i najveće znanstvene institucije u SRH za izobrazbu diplomiranih ekonomista, specijalista, magistara ekonomije i doktora ekonomskih nauka, te za istraživanja puta u koncipiranju nastavnog plana i programa nastave, kao i režima studija uzimajući pri tome u obzir razvoj i potrebe društva*“⁸ (Zbornik EFZG, 1975).

U to vrijeme u Hrvatskoj postoji već sedam ekonomskih fakulteta pa se ukazuje „*potreba za orijentacijom jednog od ekonomskih fakulteta na znatno viši teorijski nivo studija*“ (Zbornik EFZG, 1975, str. 155). Također je zanimljiv podatak da je prema popisu stanovništva u Hrvatskoj 1971. godine bilo ukupno 9.836 stanovnika sa završenim ekonomskim fakultetom (diplomirani ekonomisti) od kojih je bilo 8.528 zaposlenih (Mikić, 1980).

Zbog postojanja već relativno velikog broja ekonomskih fakulteta u bivšoj državi, u osamdesetim godinama prošlog stoljeća, bilježe se prvi znanstveni pokušaji njihovog rangiranja. Autori ističu da je kvantitativno vrednovanje znanstvenih rezultata problem novijeg datuma kojeg je „*teško, ako ne i nemoguće, izmjeriti po strogo objektivnim kriterijima*“ (Jemrić & Bisić, 1987). Ovo je bio prvi takav rad u kojem se vrednovanju ekonomskih fakulteta pristupilo uz pomoć kvantitativnih metoda. Konačan redoslijed fakulteta po zajedničkom pokazatelju – ponderiranom prosječnom postotku učešća u ukupnom broju objavljenih članaka svih fakulteta i ukupnom broju citata bio je slijedeći: (1) Beograd; (2) Zagreb; (3) Ljubljana; (4) Sarajevo itd. Autori ovog rangiranja upućuju samokritički na brojne neriješene probleme korištene metodologije poput problema kvalitete časopisa u kojima su radovi objavljeni, sustava ponderiranja i dodjeljivanja određenih pondera i niz drugih.

Tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća, iako se zemlja nalazila u ekonomskoj krizi nisu se vodile značajnije diskusije o ekonomistima i ekonomskom obrazovanju. Sami ekonomisti su više pozornosti posvećivali diskusiji o programima ekonomske stabilizacije. Slično je bilo i devedesetih godina

⁸ Iz izlaganja prof. dr. Aleksandra Bazale, *Reforma Ekonomskog fakulteta, Zbornik VI. Susreta diplomiranih ekonomista, Zagreb, 1975. str. 189.*

prošlog stoljeća ali sa bitnom razlikom da su u tom razdoblju izvršene veće promjene nastavnog plana i programa na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Time je pripremljen teren za promjene koje je kasnije nametnula primjena *Bolonjske deklaracije*.

U zaključku ovog kratkog i općenitog povijesnog pregleda može se konstatirati da su gotovo svi bitni problemi ekonomskog obrazovanja uočavani i rješavani od samog formalnog utemeljenja tog obrazovanja. U nekim pitanjima je ubrzo ostvaren napredak ali mnoga od tih pitanja i problema su gotovo jednako aktualna i danas. Da li to znači da su ta pitanja nerješiva ili je vjerojatnije da se u svakoj fazi razvoja društva ponovo ciklički pojavljuju u nekoj novoj inačici? Bilo bi korisno obaviti dodatna znanstvena istraživanja kako bi se dobio kvalificiran odgovor na kontinuitet i uporno ponavljanje gotovo istih pitanja i problema u stogodišnjoj povijesti ekonomskog obrazovanja. Što se tiče ekonomista i sveučilišnih nastavnika ekonomije od samih početaka formalnog ekonomskog obrazovanja vidljivo je njihovo nastojanje da unaprjeđuju ekonomsku znanost i ekonomsko obrazovanje te da nastoje što više pridonijeti razvoju društva i gospodarstva u kojem djeluju.

3. Aktualni problemi obrazovanja i dobro društvo

Ideja obrazovanja evoluirala je od principa humanizma, socijalne pravednosti i univerzalnog prava na obrazovanje kao temeljnog ljudskog prava do suvremenih kontroverzi „privatizacije i komercijalizacije“, razvoja ideje „znanja kao robe“ i prakse „poduzetničkog sveučilišta“ čiji se rezultati mjere komercijalnim i ekonomskim kategorijama.

Globalna i lokalna ekonomska kriza, veliki i uporni proračunski deficiti i javni dugovi, navode javne vlasti da rješenja traže u smanjivanju javnog financiranja visokog obrazovanja.

Takav pristup ima neizvjesne društvene i generacijske posljedice kao i nepovoljne učinke na razvoj znanosti i sustava obrazovanja. Time se dovodi u pitanje ostvarivanje ljudskih prava i sloboda čovjeka i povećava nepravda prema nekim socijalnim skupinama roditelja i studenata. Dugoročno se time dovodi u pitanje potencijal budućeg gospodarskog i društvenog razvoja. U dobrom društvu, sebični i kratkovidni interesi aktualne generacije ne smiju ugroziti perspektive i životne šanse budućih generacija.

Konflikt interesa različitih društvenih aktera vidljiv je u brojnim raspravama o obrazovanju što dodatno opterećuje situaciju i učinkovitost pronalaženja dobrih

rješenja. Potraga za rješenjima aktualnih problema suvremenog ekonomskog obrazovanja i obrazovanja općenito, zahtijeva suradnju i kulturu povjerenja svih društvenih aktera. Pri tome se mora voditi računa o neposrednom kontekstu koji uvjetuje nastanak problema jer ne postoje problemi u obrazovanju ili problemi obrazovanja izvan društvenog konteksta u kojem se ono odvija.

Neposredan kontekst suvremenih problema ekonomskog obrazovanja čine slijedeća obilježja:

- Nezadovoljstvo i loša javna percepcija o ekonomskom obrazovanju i ekonomskoj znanosti;
- Duboka višegodišnja ekonomska kriza;
- Prvi vidljivi učinci provođenja *bolonjskog procesa*;
- Strateška promjena državne regulative i uvođenje privatnog visokog obrazovanja;
- Nastavak trenda smanjivanja javnog financiranja znanosti i obrazovanja;

Svako od ovih obilježja na svoj način pridonosi tome da se problemi očituju u sve oštrijoj formi ili otežavaju i usporavaju njihovo rješavanje. To pridonosi iskazivanju sve većeg nezadovoljstva. Posebno burno na ove procese reagiraju mladi ljudi širom svijeta. Svjedoci smo reakcije i masovnih prosvjeda studenata i mladih ljudi od Europe, Sjeverne i Južne Amerike, Kanade pa do nedavnog prosvjeda studenata u Republici Hrvatskoj. Dva su glavna pitanja, odnosno problema, na koja mladi ljudi posebno upozoravaju:

1. Pravo na obrazovanje, i
2. Pravo na zapošljavanje.

U velikom broju zemalja udio mladih u broju nezaposlenih prelazi već 30%, mi u ovome ne zaostajemo. Stoga ne čudi sve masovniji odlazak najkvalitetnijih mladih ljudi⁹, pogotovo najobrazovanijih u zemlje koje su u stanju ponuditi bolje životne prilike. Standardni odgovor neoliberalne ortodoksije na ove procese je da se radi o normalnom i očekivanom seljenju ljudskog kapitala kao što se sele robe i usluge i drugi oblici kapitala i u tome se ne vidi problem nego rješenje. Na djelu je redistribucija svih oblika proizvedenih vrijednosti i bogatstva od siromašnih prema bogatima.

⁹ Prema nekim procjenama iz Republike Hrvatske je u zadnje tri godine emigriralo oko 30.000 mladih uglavnom obrazovanih osoba. Nažalost o tome ne postoje službeni podaci ali ove procjene (bez obzira na stupanj pogreške) ukazuju na pogubnu tendenciju „rasipanja“ i to najkvalitetnijeg demografskog resursa.

Međutim kad je riječ o dugoročnom razvoju i opstanku hrvatskog društva, na odliv ljudskog kapitala ne bi se smjelo gledati na ovakav ortodokсни način. Kad je riječ o opstanku i razvoju naroda i društava onda nije sporno o kojim faktorima ovisi taj opstanak i razvoj. Među temeljne faktore možemo ubrojiti; prostor i raspoložive prirodne resurse, materijalna i duhovna proizvedena bogatstva, financijski kapital, raspoloživu tehnologiju, znanje i sposobnost naroda da produktivno i dugoročno održivo koristi raspoložive resurse, stvorene institucije koje čine okvir međusobnih odnosa koje se utemeljuju na dobrim moralnim vrijednostima, i tako dalje. Dio ovih faktora je zadan, poput prostora i prirodnih resursa a većina ostalih je podložna promjeni i transformaciji. Osnovni čimbenik sposobnosti nekog naroda da optimalno i dugoročno koristi svoje raspoložive mogućnosti primarno ovisi o njegovom znanju. Zbog toga je stvaranje znanja i transfer tog znanja sve većem broju građana od presudne važnosti za opstanak naroda i društva. A institucionalni segment kojem je namijenjena ta uloga jest znanost i obrazovanje u najširem smislu. Zbog toga sve moderne države, segmentu znanosti i obrazovanja posvećuju najveću pozornost i na razne načine potiču i stimuliranju njihov rast i efikasnost. U tom smislu važna su dva pitanja: (1) kako generirati efikasan i kvalitetan sustav znanosti i obrazovanja i (2) kako zadržati mlade ljude na prostoru vlastite države (ili drugačije rečeno, kako im ponuditi životne prilike da ostanu u zemlji a ne emigriraju). Mladi raspoložu s aktualnim i ažurnim znanjem koje je presudno za razvoj i prihvatanje novih tehnologija pa njihov odlazak u druge zemlje predstavlja dvostruki trošak; gubitak investicijskog kapitala koji je uloženi u njihovo obrazovanje i gubitak najvrjednijeg demografskog potencijala koji je presudan za budući gospodarski razvoj. Shvaćajući važnost mladih za dugoročni rast, mnoge zemlje imaju veoma razrađene imigracijske politike koje su usmjerene na privlačenje mladih, osobito talenata. U isto je vrijeme, Republika Hrvatska, pod pritiskom aktualne gospodarske krize i rasta nezaposlenosti, izložena gubitku najkvalitetnije razvojne supstance (sve masovnija emigracija mladih posebno visokoobrazovanih ljudi).

Budućnost suvremenih društava ovisi o uspostavljanju kvalitetnog konsenzusa između svih segmenata društva; građana, poslovnog i vladinog sektora. Odnosi konkurencije su važni jer potiču izvrsnost i produktivnost, međutim empirijski nalazi upućuju na to da sve veća konkurencija bez odgovarajuće regulacije povećava jaz između građana, naroda i užih socijalnih skupina i pojedinaca. Neravnomjerna distribucija rezultata gospodarskog rasta i životnih prilika uvjetuje postojanje osjećaja nepravde i nastanak novih i sve većih društvenih, socijalnih pa i političkih napetosti.

Nekoliko desetljeća iza nas je na djelu tzv. „neoliberalni konsenzus“. Međutim, unatoč početnim obećanjima o efikasnosti i pravdi, neoliberalni konsen-

zus nije omogućio porast individualnih sloboda i ljudskih prava, nego se na podlozi „prava jačega“ ostvaruje isključivo kroz kulturu „pobjednici uzimaju sve“. Međutim, problem je u tome da ni teoretski ne mogu svi biti pobjednici jer uvijek će biti siromašnijih, nemoćnih, slabijih, bolesnih pa čak i onih koji se ne mogu takmičiti. To ponovo aktualizira staro pitanje društvene pravde i društvene harmonije, odnosno pitanje dobrog društva.

Budućnost će zbog toga vjerojatno biti prožeta paradoksom da je nužno istovremeno postojanje konkurencije i suradnje, kako između pojedinaca tako i između država i naroda. Zbog toga nije čudno da se u novije vrijeme obnavlja prastara diskusija o „dobrom društvu“ (Meyer & Rutherford, 2012). Sastavni dio tih diskusija je i diskusija o obrazovanju jer nema dobrog društva bez dobrog obrazovanja. Obrazovanje je sastavni dio svih modernih pokazatelja kvalitete života¹⁰ ali je i pretpostavka i temelj izgradnje dobrog društva.

Što danas znači sintagma „dobro društvo“? Da bi odgovorili na to pitanje potrebno je, kako to kaže *John Kenneth Galbraith*, „*podvući crtu između onoga što bi moglo biti savršeno i onoga što je ostvarivo*“ jer ovdje nije riječ o utopijama. Odrediti što je dobro u društvima u kojima su „*bogati društveno i politički dominantni*“, nije laka zadaća ali je to svakako naša obveza i odgovornost (Galbraith, 2007).

U radu se neću baviti širim aspektima i definicijama dobrog društva¹¹ ali ne mogu da ne podsjetim na klasične grčke izvore. Veza između „*Dobra i znanja*“ bila je glavno obilježje grčke misli od početka do kraja. Premda uvijek govori da ništa ne zna, Sokrat ne misli da je znanje izvan našeg dohvata. On drži da čovjek griješi zato što ne zna. Da zna, ne bi griješio. Odatle proizlazi da je neznanje najvažniji uzrok zla (Russell, 2005). Prema tome, znanje je sastavni dio definicije Dobra. Zato se ovdje ograničavam samo na relaciju obrazovanja i dobrog društva. Dakle, kakva je uloga obrazovanja za dobro društvo?

¹⁰ Vidi konstrukciju brojnih popularnih indeksa kojima se danas uobičajeno mjeri kvaliteta života kao što su na primjer: *Canadian indeks of well-being*, *Stiglitz commission*, *Human development indeks*, *zatim globalni indeks konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma* itd.

¹¹ Budući da je Europa već dulje vremena u krizi i na prekretnici, grozničavo se traga za novim putovima izlaska iz krize i kreiranja „dobrog društva“. Na tom je tragu i novi projekt europske demokratske ljevice (*Building the Good Society*) čiji elementi su dani slijedećim određenjem: „*Naše vrijednosti slobode, jednakosti, solidarnosti i održivosti obećavaju bolji svijet, bez siromaštva, eksploatacije i straha. Imamo viziju dobrog društva i pravednijeg gospodarstva, što će stvoriti sigurnu, zelenu i fer budućnost. No, kako bi se to postiglo kapitalizam mora postati odgovoran za demokraciju, a demokracija se mora obnoviti i produbiti, tako da je sposobna obaviti taj zadatak. Dobro društvo ne može biti izgrađeno odozgo prema dolje, ono može biti stvoreno samo od ljudi i za ljude. Stvaranje dobrog društva biti će najveći izazov našeg vremena, a to će oblikovati živote generacijama koje dolaze.*“ (Meyer & Rutherford, 2012).

Ona je trostruka (Galbraith, 2007):

1. Obrazovanje je čimbenik koji pridonosi gospodarskom rastu i razvoju;
2. Obrazovanje treba služiti ljudima da bolje upravljaju sami sobom i da istinski uživaju u životu;
3. Obrazovanje je temeljna pretpostavka demokracije.

Najmanje je sporna uloga obrazovanja kao čimbenika gospodarskog rasta i razvoja. Ali ono što sve više postaje sporno, jest zanemarivanje ostale dvije njegove funkcije uz reduciranje ove prve na puku proizvodnu funkciju. Naime, ako su znanje i obrazovanje, samo elementi proizvodne funkcije, onda su oni po svemu jednaki ostalim faktorima proizvodnje; zemlji, radu, fizičkom i novčanom kapitalu. A to znači da se znanjem i obrazovanjem mora moći trgovati kao i svakom drugom vrstom robe, to znači da znanje ima svoju novčanu vrijednost i upotrebnu vrijednost, to znači da su sveučilišta identična bilo kakvoj tvornici u kojoj rade profesori kao „izvođači radova“. Studenti su svedeni na konzumente ili investitore koji uz vlastiti rizik investiraju u svoj tzv. „ljudski kapital“ koji im sutra omogućava veće prinose u tržišnoj konkurenciji s drugim suprotstavljenim „ljudskim kapitalom“.

Ako bi se zadržali isključivo na ovoj funkciji obrazovanja (i znanosti) to bi za sveučilišta i fakultete značilo da je jedini kriterij uspješnosti tržišni kriterij. Fakulteti i sveučilišta bi nudila „ljudski kapital“, diplomirane studente. Opstali bi samo fakulteti koji „proizvode“ profile stručnjaka koji su trenutno „potrebni gospodarstvu“ a oni drugi bi se ukinuli. Svakodnevno smo i od strane nositelja javne vlasti u mogućnosti slušati takve ideje i prijedloge. Političarima u zemlji s gospodarskom krizom na kratki rok se čini prihvatljivim ukinuti sve fakultete koji obrazuju stručnjake koji „nisu potrebni gospodarstvu i kojih ima na zavodu za zapošljavanje“ jer bi time mogli smanjiti javne troškove obrazovanja. Dugoročnu štetnost takvih razmišljanja nije potrebno šire obrazlagati.

U dobrom društvu ne smiju se zanemariti druge dvije funkcije obrazovanja. Ono mora svim ljudima omogućiti povećanje životnih i svih drugih šansi a to znači da svima mora biti dostupno. Svaki pojedinac ima pravo na ideju ostvarenja svog životnog sna, na ideju da sutra živi bolje i nitko nema pravo da ga u tome spriječi, dapače u društvu kao kolektivu solidarno međuovisnih pojedinaca, obveza je da se međusobno u tome pomažu.

Nezamjenjiva društvena funkcija obrazovanja jest da omogući demokraciju, što znači kvalitetniju suradnju među ljudima i narodima. Istinska demokracija nije moguća bez obrazovanih građana (Nussbaum, 2010). Puno je lakše

upravljati neobrazovanim građanima kojima je strano *mišljenje* i postavljanje pitanja *zašto*.¹²

Zbog navedenog, važan kriterij dobrog društva je upravo njegova sposobnost da financira i razvije javni sustav obrazovanja za sve svoje građane, odnosno da se izbori protiv najgoreg oblika diskriminacije a to je diskriminacija u prilikama za obrazovanje. Suvremeno hrvatsko društvo stoji pred velikim izazovom da se odupre ideji elitizma i nepravde, da se odupre ideji reduciranja znanja na element funkcije proizvodnje i tržišne razmjene, odnosno da se izbori za znanje kao faktor razvoja ali i širenja ljudske slobode, demokracije i razvoja dobrog društva.

U tom smislu, važno je analizirati i sagledati i drugu stranu sadašnjeg stanja u visokom obrazovanju općenito i ekonomskom obrazovanju posebno. Ta se druga strana odnosi na pitanje doprinosa sveučilišta i fakulteta gospodarskom razvoju u širem smislu a ne samo kroz „proizvodnju stručnjaka“ i ponudu kvalificirane radne snage. Postavlja se pitanje koliko znanstveni potencijal koncentriran na sveučilištima stvarno pridonosi razvoju gospodarstva i društva kroz svoj istraživački potencijal, kroz svoje izravne odnose sa poduzećima, koliko su istraživanja u okviru sveučilišta usmjerena na konkretne razvojne potrebe hrvatskoga gospodarstva. U javnosti je čak prisutna interpretacija da nije vrijedno istraživati hrvatsko gospodarstvo jer se radi o malom i svjetski nevažnom društvu i gospodarstvu. Također iz institucionalnih izvora sve češće dolaze zahtjevi da se u budućnosti vrednuje samo objavljivanje znanstvenih radova u „prestiznim svjetskim publikacijama“. Međutim te publikacije u pravilu nisu osobito zainteresirane za objavljivanje istraživanja o „malom i nevažnom gospodarstvu“. Izravna posljedica ovakvih ideja i mišljenja jest da se sve manje istražuju lokalni specifični gospodarski fenomeni te da imamo sve manje relevantnih spoznaja o domaćem gospodarstvu a preplavljeni smo idejama i rješenjima koja se pokušavaju nekritički „presaditi“ na tkivo domaćeg gospodarstva i naravno ne polučuju ni približno dobre rezultate kao u zemljama iz koji dolaze (a često ni tamo ne daju osobito dobre rezultate).

Dakle, temeljna pretpostavka razvoja dobrog društva i dobrog ekonomskog obrazovanja jest postojanje i razvoj domaće ekonomske znanosti. Ekonomska znanost općenito se danas susreće s percepcijom nemoći jer, tobože, nema odgovarajuću prediktivnu moć. To je samo djelomično točno. Neki ekonomisti u svijetu ali i u Republici Hrvatskoj dobro su i na vrijeme predviđali nast-

¹² „Pod diktatorskom vladavinom, ljudi ne moraju da misle – ne moraju da biraju – ne moraju da se opredijele ili da daju svoj pristanak. Jedino što treba da rade jeste da slijede“. (Sen, 2002)

nak ekonomske krize. Na vrijeme su upozoravali da se trgovačko-uvozni i potrošački tip gospodarstva mora zamijeniti proizvodno-izvoznim i inovativnim gospodarstvom jer ovaj prvi model ima krajnje granice, što se sada potvrđuje i kod nas i u svijetu. Nažalost, hrvatska politička elita i javnost nisu prepoznali taj potencijal. Radije su se priklonili, i još uvijek se priklanjaju, onima koji su ekonomiku pretvorili u religiju „neoliberalizma“. Glavni argument te ortodoksije je da naprosto treba *vjerovati* a rješenja će se već pojaviti. Privlačnost ove ortodoksije nažalost nije u njenoj religioznoj biti nego u njenim rezultatima. A oni se očituju u višestrukom ponavljanju krugova redistribucije nacionalnog bogatstva, od redistribucije društvenog vlasništva nad poduzećima, državnog vlasništva nad stambenim fondom, privatne devizne štednje građana i vlasništva banaka, zatim državnog vlasništva nad poduzećima, pa redistribucija prirodnih izvora putem koncesija, pa niz krugova redistribucije putem kanala kamata i liberalizirane bilance plaćanja. Čak i oni bez visokog ekonomskog obrazovanja dobro razumiju da je neoliberalna ortodoksija u redistribuciji postojećeg i zatečenog bogatstva veoma efikasna jedino je problem što ne mogu svi biti na strani pobjednika. Naravno da se postavlja pitanje da li je to dobro društvo ako se samo redistribuira postojeće a ne stvara se novo.

Ako nam je na umu dobro društvo, hrvatska ekonomska znanost treba osmisliti nova razvojna rješenja, zasnovana na modernoj ekonomskoj teoriji i praksi koja je heterodokсна a ne više ortodokсна. Poperijanska otvorenost prema različitim idejama i teorijskim konceptima mora biti ne samo obilježje ekonomske znanosti nego i našeg ekonomskog obrazovanja.

Najveća ekonomska kriza, poslije tzv. *Velike krize*, u koju je danas uvučen gotovo čitav svijet, stavlja pred ekonomsku znanost izazove ali i brojna pitanja. Mnogi su danas, bez ikakvih analiza i argumenata, skloni pojednostavljeno zaključivati o nemoći i nesposobnosti ekonomske znanosti. Pri tome se tradicionalno povlače analogije s prirodnim znanostima¹³ i često se želi sugerirati inferiornost ekonomske znanosti jer nema prediktivnu moć, poput nekih prirodnih znanosti.

Ne ulazeći u teorijske i filozofske rasprave o evidentnoj razlici u pogledu različitog razvoja društvenih znanosti pa tako i ekonomije od prirodnih znanosti, ovdje valja jasno upozoriti na samo na problem predmeta promatranja. Eko-

¹³ Moderne društvene znanosti nisu više orijentirane na ideju izgradnje neke opće teorije koja bi bila slična takvim teorijama u prirodnim znanostima. Mnogi autori drže da je snaga društvenih znanosti u tome što imaju sposobnost analize *vrijednosti i moći koje su supstancijalne za društveni i gospodarski razvoj društva*. Vidi na primjer (Flyvbjerg, 2001).

nomaska teorija je jedna od znanosti koje najizravnije utječu na naš svakodnevni život. Toliko smo navikli veličati prednosti koje nam pruža fizika – sa svojim laserskim zrakama, atomskim bombama, mikrovalnim pećnicama i svom onom zadivljujućom i zastrašujućom tehnologijom – da često zaboravljamo koliko su u našem životu važne društvene znanosti. Loša reforma i pogrešni ekonomski potezi mogu imati pogubne posljedice. Mogu strmoglaviti u nezaposlenost ili bijedu cijele društvene slojeve (Guala, 2010). Vrlo često pogrešne teorije sugeriraju pogrešne reforme, a to su one iste teorije koje se razrađuju na ekonomskim odsjecima naših fakulteta. Navikli smo okrivljavati političare za velike katastrofe u povijesti. To je djelomično ispravno, jer u načelu, odgovornost za ekonomske politike i jest njihova. Ali zaboravljamo da su političari često bili pod utjecajem loših znanstvenika (Guala, 2010).

Kako u tom pogledu stoje stvari kod nas? Ako pažljivo i objektivno pročitamo znanstvene i stručne radove domaćih ekonomista onda ćemo pronaći radove koji su devedesetih godina prošlog stoljeća upozoravali na pogrešan model privatizacije, naći ćemo upozorenja na prebrzu liberalizaciju, upozorenja na oprezniji pristup prilikom prodaje domaćih banaka, upozorenja na strukturne poremećaje domaćeg gospodarstva, upozorenja i drugačije pristupe monetarnoj, posebno tečajnoj kao i fiskalnoj politici. Pronaći ćemo radove starije od deset godina koji upozoravaju na sektorske neravnoteže, na probleme koji će proizaći iz forsiranja trgovačko-uvoznog tipa gospodarstva, naći ćemo i radove koji na vrijeme upozoravaju na eksploziju javnog i inozemnog duga, odnosno na vrijeme sugeriraju promjene ekonomske i razvojne politike, itd.

Slijedeće pitanje glasi? Ako je domaća ekonomska znanost govorila, pisala i javno istupala na sve ove teme, zašto su donositelji odluka, odnosno političari, uvijek za svoje savjetnike birali ekonomiste koji su apologetski i oportunistički bili spremni služiti i podržavati opstanak političke garniture na vlasti? U pitanju je i odgovor! Zanimljivo je da se i danas od strane apologeta liberalizma sve druge konkurentske ideje proglašavaju neznanjem i nesposobnošću, odnosno sve ideje koje su suprotne interesima njihovih poslodavaca nisu prihvatljive i proglašavaju se neznanstvenima. Od strane tzv. „službenih i mainstream ekonomista“ drži se smiješnim problematizirati pitanja visokih profita banaka, promjene tečajne politike, uvođenje poreza na kapitalnu dobit, itd. Sasvim je jasno da se postavljanjem tih pitanja u biti zadire u interese krupnog kapitala a to je za „službene“ ekonomiste bogohulno i njihov „posao“ jest da se pobrinu da javnost takva pitanja ne postavlja. Odnosno da se „ispod“ stabilnosti može nastaviti redistribucija vrijednosti i bogatstva.

Što je glavna i opća pouka? Za razliku od prirodnih znanosti koje imaju za predmet promatranja na primjer molekularnu strukturu materije ili kretanje

elektrona koji ne mogu subjektivno donositi odluku o svojim putanjama, ekonomska znanost utječe na živote živih ljudi čiji ekonomski život je istovremeno i predmet promatranja ekonomske znanosti. Prirodne znanosti ne vode dijalog sa svojim predmetom promatranja (Giddens, 1982). Za razliku od njih društvene znanosti, posebno ekonomija, nema mogućnost da se izolira od svog predmeta promatranja. Zbog toga se dometi suvremene ekonomske znanosti ne mogu razmatrati izvan konteksta društva i društvenih struktura, izvan konteksta interesa i moći, poglavito političke moći.

Zbog toga imamo diskrepanciju između potencijala i objektivnih dosega hrvatske ekonomske znanosti i njenog stvarnog utjecaja na pripremu i donošenje političkih i ekonomskih odluka. Dio problema u svezi ekonomskog obrazovanja ne može se objasniti bez uzimanja u obzir upravo ovog konteksta.

Što se tiče ekonomskog obrazovanja u zadnje vrijeme svjedoci smo sve češćeg razmišljanja da nam nisu potrebni ekonomski fakulteti jer ekonomija navodno „nije znanost“ a s druge strane fakulteti se previše bave teorijom a gospodarstvo treba samo „upotrebljiva, praktična znanja, vještine i tehnike“. Nije teško zaključiti da ovaj model razmišljanja u konačnici vodi dokidanju teorije i istraživanja odnosno ukidanju bilo kakvog kritičkog mišljenja pa i mišljenja kao takvog. Također nije čudno da ovaj tip razmišljanja ima sve više pobornika i među nositeljima političke vlasti (osobito onih koji primaju naknade za predavanja na privatnim stručnim školama i ne smatraju da su zbog toga u sukobu interesa). Na taj način sustav visokog obrazovanja umjesto aktivnog čimbenika svekolikog razvoja društva i gospodarstva postaje podsustav ostvarivanja privatnih i profitnih interesa. Stalne prijetnje o ukidanju fakulteta, različiti pritisci na sveučilišne nastavnike, prijetnje da se sustav ne može više financirati, pokušaji uvođenja državne političko-arbitrarne prakse u upravljanje i vrednovanje rada sustava znanosti i obrazovanja, različiti pokušaji dokidanja sveučilišne autonomije, uvode strah i neizvjesnost te uništavaju kritički duh sveučilišta i sveučilišnih nastavnika. U čijem je to interesu? To je prvenstveno u interesu onih subjekata i struktura gospodarske i političke moći koji žele zaštititi svoje dobre pozicije i profite.

4. Zaključak

U ovom radu se analizira povijest rasprava o različitim problemima ekonomskog obrazovanja kao i suvremeni problemi ekonomskog visokog obrazovanja u Republici Hrvatskoj. Iz analize je vidljivo da je ekonomsko obrazovanje u svom povijesnom razvoju dostiglo vrlo visoku razinu te da korespondira sa

najsuvremenijim svjetskim praksama. Također se može zaključiti da je suvremeno hrvatsko ekonomsko obrazovanje stalno suočeno s brojnim problemima i dilemama. Većina problema je već odavno riješena i danas smo suočeni s novima a neke dileme koje su se pojavile još u ranoj fazi razvoja postoje još i danas.

Globalna i lokalna gospodarska kriza, veliki fiskalni deficit i javni dug potiču Vladu i obrazovnu administraciju da poduzimaju različite programe štednje i racionalizacije. Pri tome se poseže i za privatizacijom visokog ekonomskog obrazovanja kao jednim od rješenja. To rješenje uvodi u obrazovni prostor nove probleme koji u odsutnosti adekvatne regulacije mogu proizvesti štete.

Obrazovanje je dio funkcija i temelj za razvoj dobrog društva. To podrazumijeva dizajniranje pravičnog i efikasnog sustava visokog obrazovanja i znanosti. Glavni kriterij dobrog društva je njegova sposobnost da financira i razvije javni sustav obrazovanja za sve svoje građane. Suvremeno hrvatsko društvo stoji pred izazovom da se odupre ideji pretvaranja znanja u element funkcije proizvodnje i tržišne razmjene odnosno da se izbori za znanje kao faktor razvoja ali i širenja ljudske slobode u najširem smislu. To je ujedno put koji vodi razvoju demokracije i razvoju dobrog društva. Ovaj rad, također ima za cilj da potakne širu raspravu i nova istraživanja koja će pridonijeti povećanju našeg znanja o ovom važnom segmentu visokog obrazovanja.

5. Literatura

1. Babić, Š. (1954). O nekim problemima fakultetske ekonomske nastave. *Ekonomski pregled*, (5) 6, str. 298-313.
2. Baković, I. (1953). Reforma ekonomskih srednjih škola. *Ekonomski pregled*, br. 10, str. 442-447.
3. Bukljaš, I. (1966). Ekonomisti i ekonomski studij. *Ekonomski pregled*, br. 10, str. 623-624.
4. Cutvarić, D. (1939). Gospodarska pedagogija. *Ekonomist*, br. 1, str. 26-35.
5. DEH. (1953). Anketa o položaju ekonomista u Narodnoj Republici Hrvatskoj. *Ekonomski pregled* (4), br. 11, str. 461-468.
6. DEH. (1956). VIII. Glavna godišnja skupština Društva ekonomista Hrvatske. *Ekonomski pregled*, (7), 7, str. 491-501.
7. EFZG. (1980). *60 godina Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*. Zagreb: Ekonomski fakultet Zagreb.

8. EFZG. (1956). II. Godišnja skupština Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. *Ekonomski pregled*, (7), 12, str. 1082-1099.
9. Faso, G. (2007). *Istorija filozofije prava*. Podgorica: UNIVERZITET MEDITERAN, CID Podgorica.
10. Flyvbjerg, B. (2001). *Making Social Science Matter*. Cambridge University Press.
11. Gadamer, H. (1989). *Das Erbe Europas, u prijevodu, Nasljeđe Europe, Matica Hrvatska 1997*. Zagreb. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
12. Galbraith, J. K. (2007). *Dobro društvo, Humani plan*. Zagreb: Algoritam.
13. Giddens, A. (1982). Hermeneutics and Social Theory. U *Profiles and Critiques in Social Theory*. Berkley: University of California Press.
14. Guala, F. (2010). *Filozofija ekonomije*. Zagreb: Politička kultura.
15. Jemrić, I., & Bisić, M. (1987). Rangiranje ekonomskih fakulteta u Jugoslaviji. *Ekonomski pregled* (38), 11-12, str. 575-585.
16. K.C. (1954). Interfakultetska konferencija ekonomskih fakulteta. *Ekonomski pregled*, (5), 7, str. 380-385.
17. Kunštek, D. (2005). Bibliografija radova objavljenih u "Ekonomskom pregledu"/"Ekonomistu", 1935.-2005. *Ekonomski pregled*, 56 (10), str. 799-971.
18. Lang, R. (1970). Sveučilište i ekonomski razvoj. *Ekonomski pregled*, br. 2, str. 77-95.
19. Liessmann, K. (2008). *Teorija neobrazovanosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
20. Meyer, H., & Rutherford, J. (2012). *The Future of European Social Democracy, Building the Good Society*. Palgrave Macmillan.
21. Mikić, M. (1980). Društvena uloga diplomiranih ekonomista i analiza njihova zapošljavanja u SR Hrvatskoj. *Ekonomski pregled*, br. 11-12, str. 526-535.
22. Nussbaum, M. C. (2010). *Not for Profit. Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton University Press.
23. Račić, G. (1953). IV. Interfakultetska konferencija ekonomskih fakultet FNRJ. *Ekonomski pregled*, br. 7, str. 257-261.
24. Russell, B. (2005). *Mudrost Zapada*. Split: Marjan tisak.
25. Sekulić, B. (1966). Prilog diskusiji Nastavnog plana na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. *Ekonomski pregled*, (17), 2-3, str. 181-185.
26. Sen, A. (2002). *Development as freedom (1999), Razvoj kao sloboda, prijevod*. Beograd: "Filip Višnjić".
27. Spomenica. (1937). Spomenica I. Kongresa ekonomista Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu od 19.-21. juna 1937. *Spomenica* (str. 290). Zagreb: Društvo diplomiranih ekonomista i komercijalista u Zagrebu.

28. Vranić, V. (1954). Nastava matematike na Ekonomskom fakultetu. *Ekonomski pre-gled*, (5), 3, str. 117-123.
29. Zadavec, A. (1956). Nastava i nauka na ekonomskim fakultetima. *Ekonomski pre-gled*,(7), 1-2, str. 118-128.
30. Zbornik EFZG, E. f. (1975). Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. (str. 341). Zagreb: Ekonomski fakultet u Zagrebu.